
Žarko Lazarevič

Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med vojnama

Kmečki dolgovi so v Jugoslaviji obravnavanega časa predstavljali izredno pereč problem, saj se je v celi državi kar tri četrtine (76,4%) prebivalstva preživljalo s kmetijstvom. V Sloveniji kateri bo v razpravi posvečeno nekoliko več pozornosti, pa 60,2%.¹ Delež kmetijstva v jugoslovanskem nacionalnem dohodku je skozi celo obdobje dosegal približno polovico.² Poleg tega je bila Jugoslavija tega časa deželna razdrobljene kmečke posesti, v kateri je povprečna kmetija obsegala le 5,4 ha, v Sloveniji pa je bil položaj nekoliko boljši, ker je povprečna kmetija merila 8,3 ha.³ Podrobnejšo posestno strukturo si bomo ogledali na spodnji tabeli. Pri tem smo morali zaradi lažje preglednosti kmete grupirati v skladu z uveljavljeno delitvijo v literaturi. Tako smo ločili bajtarje z do 2 ha zemlje, mali kmetje so imeli od 2 do 10 ha zemlje, srednji kmetje od 10 do 20 ha, gruntarji ali trdni kmetje od 20 do 50 ha in veleposestnike z nad 50 ha zemlje.⁴ Nekateri avtorji so uporabljali podrobnejšo razdelitev in ločili tudi do 11 kategorij kmetov, ki so jih povzemali po popisu prebivalstva iz leta 1931,⁵ kar bo na tem mestu zanemarjeno iz povsem praktičnih razlogov. Ob tem pa se moramo zavedati, da so v razpravi uporabljane kategorije postavljene le zaradi lažjega razlikovanja in da v vsakdanjem življenju niso bile tako ostro izrisane. Razlike so se ustvarjale v odvisnosti od kvalitete zemljišč, donosnosti, umnosti gospodarjenja in bližine tržišč. Po popisu prebivalstva iz 1931 leta je bila v Jugoslaviji in Sloveniji sledeča posestna struktura:

¹ Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva, Ekonomika, Beograd, p. 17; Črtomir Nagode: Gospodarstvo Slovencev v jugoslovanski državi pa v slovenski banovini, Misel in delo 5-6/1940, p. 119.

² Veselinov, op.cit., p. 17; Ivan Bratko: Gibanje in naše kmetijstvo, Obzorja 1938, p. 352.

³ Aleksander Bilimovič: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel, Ljubljana, 1939, p. 3,4.

⁴ Fran Erjavec: Kmetiško vprašanje v Sloveniji, Ljubljana, 1928, p. 13; Janez Marentič: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana, 1957, p.1 67.; podrobnejšo utemeljitev glej Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918 - 1941, Prispevki za novejšo zgodovino 1989/2, p. 354.

⁵ Bilimovič, op.cit., p. 5; Jože Kerenčič: Študij o naši vasi, Ljubljanski zvon, 1936, p. 105; Nikola Vučo: Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941, Beograd, 1958, p. 39.

Tabela 1: Posestna struktura v Jugoslaviji in Sloveniji 1931. leta⁶

kmetija	Jugoslavija		Slovenija	
	število	ima zemlje	število	ima zemlje
Bajtarji	33,80%	6,50%	33,00%	3,50%
Mali kmetje	54,50%	48,50%	43,00%	26,00%
Srednji kmetje	8,80%	22,30%	15,80%	26,90%
Gruntarji	2,50%	13,00%	7,00%	24,00%
Veleposestniki	0,40%	9,70%	1,20%	19,60%
	1,985.725	10,654.980 ha	154.628	1,278.626 ha

Vidimo, da je tako na jugoslovanski kot tudi slovenski vasi prevladovala drobna posest in da imajo taki kmetje tudi najmanj zemlje.

Predno preidemo na problematiko dolgov si na kratko oglejmo še položaj kmetijstva v Jugoslaviji, ki je bilo po koncu prve svetovne vojne v ugodnem položaju, ker produkcija na ameriškem kontinentu še ni dajala takih viškov, da bi lahko v celoti oskrbovala zahodno evropske dežele, katere v tem času, zaradi posledic vojne, še niso proizvajale dovolj hrane. Obenem je zaradi revolucije prenehal dotok ruskega žita na zahodnoevropsko tržišče. To praznino so izkoristile vzhodnoevropske države, ki so z izvozom kmetijskih pridelkov plačevale uvoz dražjih industrijskih izdelkov. To je bil vzrok kratkotrajne kmetijske konjunktore na Poljskem, Madžarskem, v Romuniji in Jugoslaviji, saj je bilo povpraševanje po agrarnih pridelkih, zlasti po moki, pšenici, koruzi, mesu in maščobah veliko večje od ponudbe, kar je neprestano dvigovalo cene. Te visoke cene in na široko odprto zunanje tržišče so dvigovale cene tudi v Jugoslaviji, tako da je bila povprečna cena pšenice na novosadski borzi v letu 1923/24 335 dinarjev in 1924/25 417 dinarjev za cent. Take razmere so bile seveda ugodne za žitorodna področja, ostalim pa so povzročale obilico preglavic. Pa tudi v žitorodnih področjih niso kmetje dobivali plačila po borznih cenah. Tako so na primer srbski kmetje v Moravski dolini prodajali pšenico po 0,60 dinarja za kilogram takrat, ko je na borzi kotirala 4,17 dinarja za kilogram. Veriga posrednikov od producenta do borze je bila dolga, tako da so cene oblikovale izolirano in anarhično, glede na lokalne razmere, organiziranost trgovine, prometno povezanost in kreditno organizacijo. Trgovci z žitom so pri odkupu borzne cene neusmiljeno zniževali in ravno te razlike v ceni so predstavljale pomemben vir akumulacije kapitala, ki je bila v posameznih delih države različna.⁷ Približen vtis lahko dobimo, če si ogleđamo delež posameznih jugoslovanskih pokrajev v pridelku žitaric v 1923. letu.

⁶ Marentič, op. cit., p. 167; Bilimovič, op. cit., p. 5; Kerenčič, op. cit., p. 106, 107; Jozo Tomasevich: *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford - California, Oxford University Press, London, 1955, p. 384.

⁷ Mijo Mirković: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1957, p.p. 343-346.

Tabela 2: Deleži pokrajin v jugoslovanski produkciji žitaric 1923. leta⁸

Vojvodina (brez Srema)	24,27%
Srbija (brez Kosova in Sandžaka)	20,82%
Hrvaška (s Slavonijo in Sremom)	27,62%
Bosna in Hercegovina	8,56%
Slovenija	7,31%
Makedonija (s Kosovom)	6,36%
Dalmacija	4,76%
Črna Gora	0,30%

Vidimo, da sta Vojvodina in Hrvaška dosegali po četrtino, severni srbijanski kraji pa petino jugoslovanske produkcije žitaric. Vsa ostala področja pa so skupaj pridelala le dobro četrtino celotne produkcije. Razumljivo, da so te pokrajine imele več koristi od visokih cen. Ostalim, ki same niso pridelale dovolj žita in so ga morale uvažati, pa so predstavljale težko breme. Na drugi strani so visoke agrarne cene neposredno vplivale tudi na splošno gospodarsko konjunkturo, saj se je med kmečkim prebivalstvom, najštevilnejšim slojem v državi, krepila kupna moč, ki je omogočala industriji, trgovini in finančnim institucijam velike profite. Seveda pa blagodejnih učinkov kmetijske konjunktуре niso bili deležni vsi kmetje v enaki meri. Prosperirali so lahko le tisti, ki so producirali določene tržne viške, kar pa je izključevalo manjše male kmete in bajtarje. Na osnovi takih cen, ki jih jugoslovansko kmetijstvo ni več doseglo niti do leta 1941, je bil ocenjen katastrski dohodek in določen zemljiški davek, kar je močno bremenilo kmete v kasnejših letih, ko so cene, in s tem tudi dohodek v kmetijstvu, padale. To prvo obdobje, ki traja nekako do 1925. leta imenujejo nekateri tudi inflatorno oziroma obdobje inflacijske rasti.⁹

Po tem letu so pričele kmetijske cene na svetovnem tržišču padati zaradi hiperprodukcije. Ameriško kmetijstvo se je do tedaj, z delno preusmeritvijo vojaške industrije v civilne namene, industrializiralo, mehaniziralo in delno tudi že kemiziralo ter pričelo pošiljati na trg velike količine pridelkov. Istočasno je tudi zahodnoevropska produkcija, v zavetrju protekcionistične agrarne politike in s pomočjo izboljšanih obdelovalnih postopkov, dosegla in marsikje tudi presegla predvojni nivo. Padec cen na svetovnem tržišču je odmeval tudi v Jugoslaviji, ki ni bila sposobna enakovrednega nastopanja na trgu zaradi zastarelega in razdrobljenega kmetijstva. To poslabšanje konjunktуре v kmetijstvu je obenem sovpadalo s stabilizacijo domače valute v 1925. le-

⁸ Ibid.⁹ Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934, Prosveta, Beograd, 1968, p.p. 1-43; Mirković, op. cit., p.p. 343-346.

tu in z uvajanjem restriktivne monetarne politike, kar je tudi pripomoglo padcu kmetijskih cen v Jugoslaviji.¹⁰

Odgovor na vprašanje o gibanju kmetijskih cen v Jugoslaviji v primerjavi z industrijskimi nam bo pokazala spodnja tabela, ki prikazuje indekse cen do leta 1937, glede na 1926. leto, kakor jih je izračunala jugoslovanska Narodna banka.

Tabela 3: Indeksi cen v Jugoslaviji 1926 - 1937¹¹

leto	produkti			
	poljedelski	živinorejski	industrijski	splošni
1926	100	100	100	100
1927	112	104	102	102
1928	130	108	106	106
1929	118	107	100	100
1930	89	86	86	86
1931	74	72	72	72
1932	67	56	65	65
1933	57	57	64	64
1934	57	55	63	63
1935	68	56	65	65
1936	69	60	68	68
1937	74	65	77	74

Na začetku druge polovice dvajsetih let je prišlo v Jugoslaviji sicer do dviga kmetijskih cen, kar je bila posledica dveh zaporednih sušnih let, ki sta dodobra zdesetkali pridelek. Od teh cen so imeli korist le veliki kmetje, ki so suši navkljub pridelali nekaj tržnih viškov.¹² Sredi druge polovice dvajsetih let pa so cene pričele strmo padati in se zopet uskladile s svetovnim trendom gibanja kmetijskih cen. Najizrazitejši padec beležimo v letu 1930, kar je posledica izbruha velike gospodarske krize, ki je povzročila velik upad gospodarske aktivnosti v celoti, razdiralne učinke pa so najprej čutile ravno kmetijske panoge. Tako so se cene v poljedelstvu znižale kar za slabo tretjino, v živinoreji za dobro petino, v industriji pa le za 14%. Vsled kriznih razmer se padanje cen nadaljevalo vse do leta 1934, ko je kriza dosegla dno oziroma višek. Po tem letu so se gospodarski kazalci vendarle obrnili navzgor, tako da je ekonomska aktivnost v državi,

¹⁰ Vučo, Agrarna kriza..., p.p. 68-71, 84; Bogdan Stojsavljević: Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929, Zagreb, 1965, p. 175; Branko Petranović - Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918-1988, Tematska zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1988, p. 284.

¹¹ Bratko, Gibanje cen..., p. 390.

¹² Mirković, op. cit., p. 349; Vučo, Agrarna kriza..., p. 85.

kot posledica različnih vladnih ukrepov in izboljšanih razmer na svetovnem tržišču, postajala vedno bolj živahna. Zaradi tega so pričeli govoriti o konjunkturi v drugi polovici tridesetih let. Kljub temu si kmetijske panoge niti do leta 1941 niso uspele povrniti tako ugodnih cen kot so jih dosegale sredi dvajsetih let.

Iz tabele lahko razberemo, da so se kmetijske cene zniževale hitreje kot industrijske, kar z drugimi besedami imenujemo »škarje cen«. Ta razkorak, ki so ga opažali že v dvajsetih letih se je tridesetih letih še bolj poglobil v škodo kmetijstva. Kako se je to odražalo v vsakdanjem življenju nam ilustrira spodnja tabela, ki jasno kaže, da so kmetje za enako količino svojih pridelkov dobivali vedno manj industrijskih izdelkov.

Tabela 4: Razmerje vrednosti med posameznimi kmetijskimi in industrijskimi produkti¹³

	1923	1929	1935
500 kg govedo	20	14	10 parov čevljev
100 kg prašič	14	8	4 m volnega blaga
kubik smrekovega lesa	3	2,5	1 q umetnih gnojil
100 l vina	13	13	5 q cementa
10 jajc	15	10	3 škatlice vžigalic

Vsporedno s padanjem cen so padali tudi kmetovi dohodki, kar je imelo tudi povratne učinke na industrijsko proizvodnjo. Tako je 1924. leta imela ena jugoslovanska kmetija povprečno 24.500 dinarjev letnih dohodkov, kar je pomenilo 13,35 dinarja dnevnega zaslužka na osebo, ki je bila odvisna od kmetijstva. Že v letu 1927. je povprečni letni dohodek kmetije padel na 16.500 dinarjev in v letu 1933, to je sredi gospodarske krize, dosegal le še 7.125 dinarjev, oziroma manj kot tretjino dohodka izpred desetih let. Dnevni zaslužek ene osebe pa je zdrknil na borih 3,7 dinarja. O pravi sliki razmer na jugoslovanskem podeželju govori tudi dejstvo, da so v zgornje številke vključeni tudi tisti pridelki, katerih kmet ni prodal na trgu, temveč jih je sam s svojo družino konzumiral. Po ocenah finančnega ministrstva se je povprečni letni dohodek kmečke družine v 1936. letu, skladno s počasnim okrevanjem gospodarstva, dvignil na 10.000 dinarjev.¹⁴

V prvi polovici dvajsetih let niso dolgovi jugoslovanskim kmetom pomenili večje breme, saj je tekom prve svetovne vojne in neposredno po njej prišlo do razdolžitve, kar je bila posledica visokih cen kmetijskih pridelkov in inflacije, ki je izničila stare dolgove. Vendar je bil to le kratkotrajen pojav. Kmetje so se pričeli ponovno zadolževati, ker je bilo potrebno obnoviti med vojno zanemarjene in poškodovane kmetije,

¹³ Marentič, op. cit., p. 73.

¹⁴ Maksim Goranović: Položaj seljaka u Jugoslaviji - Naš seoski posed i tehnika, Beograd, 1938, p.p. 7-8.

nakupiti inventar za novonastale kmetije po agrarni reformi, plačevati davke, nakupiti manjkajoče prehrabene artikle in podobno.¹⁵

Zavedajoč se, da kmetijstvo zaradi daljše amortizacijske dobe ne prenese dragih kreditov in da so ti pogoj za napredek kmetijstva, je vlada 1921. leta izdala »Uredbo o poljedelskem kreditu«,¹⁶ s katero je želela kmetom zagotoviti poceni posojila. Uredba je predvidevala ustanovitev »Direkcije za poljedelski kredit« pri Upravi fondov, ki naj bi kmetom, predvsem slabše stoječim, to je tistim, ki so plačevali manj kot 50 dinarjev neposrednih davkov, osebno podeljevala cenena posojila. Direkcija naj bi sredstva črpala iz državnega proračuna in iz dohodkov Državne loterije. Podeljevali naj bi kratko, srednje in dolgoročna posojila, odvisno od jamstva in namena posojilojemalca. Zbiranje prošenj, posredovanje le teh Direkciji in razdeljevanje odobrenih posojil naj bi opravljalo občinsko uradništvo. V prihodnosti, ko bi se delo Direkcije bolj razmahnilo, naj bi le ta prerasla v državno kmetijsko banko. Kljub dobrim namenom uredba ni zaživela, tako da jo je vlada že naslednje leto preklicala.¹⁷ Ideja o državni kmetijski banki je bila živa tudi v naslednjih letih, tako da je 1924. leta ministrstvo za kmetijstvo pripravilo osnutek zakona o državni kmetijski banki, katero je predvidevala tudi zgornja uredba.¹⁸ Ta osnutek je povzemal bistvena določila »Uredbe o poljedelskem kreditu« in dodal zahtevo po ustanovitvi novih kreditnih zadrug.

Že naslednje leto se je izkazalo, da je bil omenjeni osnutek zgolj priprava na izdajo novega zakona o kreditiranju kmetijstva pod imenom »Zakon o kmetijskih kreditih«. ¹⁹ Ta zakon je združeval določila uredbe iz 1921. leta in osnutka zakona o državni kmetijski banki. Zakon je zahteval ustanovitev novega sistema kreditnih zadrug, katerega najnižja enota je bila krajevna zadruga za kmetijski kredit. Le te so se združevale v »Oblastne zadruge za kmetijski kredit«. Nad vsemi pa je bedela »Direkcija za kmetijski kredit«. Ustanavljanje novih zadrug je potekalo silno počasi, saj so v treh letih veljave zakona ustanovili le 76 krajevnih zadrug večinoma v srbskih in črnogorskih krajih.²⁰ V Sloveniji so ustanovili le dve taki zadrugi.²¹

Tudi tak sistem ni uspel kmetom zagotoviti večje količine poceni posojil, ker so bile nove zadruge zasnovane kot ustanove za razdeljevanje državnega denarja, s katerim pa vlada ni bila radodarna. Do leta 1928. bi morala vlada na račun Direkcije vlačiti 300 milijonov dinarjev, dejansko pa jih je nakazala le tretjino, v letu 1929. je vlada direktiji nakazala samo 5 milijonov. V tem času je direktija podelila kmetom preko oblastnih in krajevnih zadrug 93,2 milijona dinarjev posojil, ki so se obrestovala s 4%.

¹⁵ Vučo, *Agrarna kriza...*, p. 111, 112; Alojzij Trstenjak: *Zadolževanje na kmetih v Sloveniji*, Socialna misel 7-8/1926, p. 159; *Narodni gospodar* 7/1921, p. 131; Nagode, *op.cit.*, *Misel in delo* 8-9/1940, p. 197; Fran Gabrovšek: *Kmetijski kredit*, *Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I*, Ljubljana, 1938, p. 90, 91.

¹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo 41/1921, p.p. 219, 220.

¹⁷ Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo 115/1922, p. 804.

¹⁸ *Narodni gospodar* 3/1924, p. 47.

¹⁹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 66/1925, p.p. 421-426.

²⁰ *Narodni gospodar* 2/1928, p. 30.

²¹ *Narodni gospodar* 11/1928, p. 174.

Raznim zadružnim zvezam in kmetijskim organizacijam pa približno 10 milijonov dinarjev s 6% obrestno mero. Vsa ostala sredstva je Direkcija porabila za vspostavljanje organizacijske strukture novega kreditnega sistema.²²

Že sredi prve polovice dvajsetih let so zaznali povečano zadolževanje kmetov, na kar je, vsaj v Sloveniji, opozarjalo skokovito povečevanje števila prisilnih dražb.²³ Kmetje so v tem času najemali posojila predvsem za nakup zemlje. Vzrok povečanega zadolževanja je bilo upravičeno pričakovanje nadaljnega razvrednotenja denarja v inflacijskih razmerah, kar bi kmetom omogočilo, ob hkratni inflacijski rasti cen nepremičnin in njihovih pridelkov, z lahkoto vračati najeta posojila. Strokovne organizacije so sicer opozarjale denarne institucije naj kmetom ne odobravajo veliko posojil, ker bo slejkoprej prišlo do stabilizacije valute, kar bo položaj zadolženih kmetov znatno otežilo,²⁴ vendar ta opozorila niso veliko zalegla. Upravičenost takih opozoril potrjuje dogajanje v drugi polovici dvajsetih let, ko so v Jugoslaviji pričeli izvajati deflacijsko politiko, istočasno pa je pričela pešati tudi kmetijska konjunktura, katere znanilec je bil padec cen v kmetijstvu v letu 1926. Tako se je seveda počalo tudi neskladje kmetijskih in industrijskih cen v škodo kmetijstva. Vse to je zelo otežilo kmečki položaj, saj so dolgovi in obresti, davki in druge dajatve, ki so ostale na inflacijski ravni, naenkrat postale neznosno breme za kmeta, ker jih, ob hkratnem padcu cen njegovih pridelkov in s stabilizacijo dinarja, ni zmožal sproti poravnati.²⁵

Tako stanje je nujno izzvalo povečano zadolževanje, ki je jasno razvidno iz intabulacij dolgov v zemljiško knjigo²⁶ in se je v Sloveniji slučajno prekrivalo s povečano ponudbo denarja na tržišču s strani kreditnih zadrug. To je bila posledica maksimiranih bančnih obresti, kar so slovenske banke uveljavile 1926. leta. Po sporazumu so se vpogledne vloge obrestovale z največ 5%, vezane pa z največ 7%. Kreditne zadruge so zato umaknile naložbe iz bank, kjer so jih dotedaj obrestovali z 8-10%, v nekaterih primerih tudi z 12%, in jih plasirale med kmete v obliki kreditov. Za ta posojila so kreditne zadruge zaračunavale nekoliko višje obresti kot so bile bančne in tako ustvarile določen profit.²⁷

Povečan obseg kmečkih dolgov je izzval v javnosti različne komentarje. Da bi spoznali dejanski obseg tega pojava in odpravili nesoglasje in navajanje različnih podatkov v javnih medijih, je ministrstvo za trgovino in industrijo izvedlo anketo, s katero so ugotovili, da je bilo konec 1927. leta v Jugoslaviji 419.476 kmetov na tak ali drugačen način zadolženih in da so dolgovali 2,7 milijarde dinarjev. S približno 8.500 dinarji dolga na kmetijo so prednjačili kmetje iz Sremske oblasti, na drugem polu pa so bili kmetje iz Skopske oblasti z dobrimi tisoči dinarji dolga na kmetijo. Slovenski

²² Narodni gospodar 10/1929, p. 159.

²³ Trstenjak, op. cit., p. 164.

²⁴ Narodni gospodar 4/1923, p.p. 57, 58.

²⁵ Vučo, Agrarna kriza..., p. 112.

²⁶ Lazarevič, op. cit., p.p. 357-362.

²⁷ Narodni gospodar 4/1926, p.p. 49-51.

kmetje naj bi imeli po tej anketi med 600 in 700 milijoni dinarjev dolgov. Obresti so bile sila različne. Medtem, ko so bile v Sloveniji okoli 10%, pa naj bi denarni zavodi v drugih predelih zaračunavali 16–20%, ponekod celo 30–50%. V nekaterih krajih pa naj bi privatniki zaračunavali tudi 100%. Ugotovili so tudi, da je bil pretežni del kreditov porabljen v neproduktivne namene, za vsakdanje potrebe kot na primer hrano, obleko in podobno. Le manjši del je bil produktivno naložen v nakupovanje zemlje, semen, živine, orodja, strojev in graditev gospodarskih poslopij.²⁸

Po objavi teh podatkov se je jugoslovanska javnost ponovno razdelila. Pojavljali so se različni predlogi za rešitev problema dolgov, odvisno od interesa pač. Tako so nekateri trdili, da so kmetje prezadolženi in kot edino ustrezno rešitev ponujali moratorij. Drugi so jim nasprotovali in opozarjali, da bi taka solucija imela pogubne posledice za ostalo gospodarstvo. Glasni zagovorniki te trditve so bile kreditne zadruge, ki so obenem poudarjale potrebo po postopni razdolžitvi kmetov. Tretji, zlasti bančni krogi, so sploh zanikali problem prezadolženosti in bili prepričani, da kmetje večinoma sproti poravnava svoje obveznosti. Majhnemu številu prezadolženih, po njihovem mnenju država ne bi smela posvečati pozornosti, ker so se zadolžili zaradi lenobe, slabega gospodarjenja, zapravljivosti in razkošnega življenja. Bančniki so svojo tezo o normalni zadolženosti jugoslovanskega kmetijstva argumentirali s podatki o vrednosti kmečke zemlje in inventarja, ki naj bi v 1928. letu dosegal 70 milijard dinarjev, ugotovljeni kmečki dolgovi pa le 5% te vsote.²⁹

Soočena z negativnimi izkušnjami iz prejšnjih let, vedno slabšim položajem kmetijskih panog zaradi padca cen in hitro rasto kmečkih dolgov, je vlada 1929. leta ustanovila Privilegirano agrarno banko (PAB).³⁰ S tem so končno opustili stare koncepte in poskuse formiranja novega sistema državnih kreditnih zadrug. Obenem pa so prenehali zgledovati po francoski zakonodaji, ki v jugoslovanskih razmerah ni dajala enakih učinkov. Kljub temu pomeni ustanovitev PAB uresničitev ideje o državni kmetijski banki, ki je bila živa skozi vsa dvajseta leta. Novo banko so ustanovili kot delniško družbo v kateri je imela država prevladujoči vpliv. S široko razvejano propagandno akcijo so uspeli z delnicami zbrati 700 milijonov dinarjev glavnice. Z dodatnimi krediti Narodne banke, Poštne hranilnice in Državne hipotekarne banke (DHB), je PAB že na začetku delovanja imela na voljo 1,3 milijarde kapitala, kar so bila v tedanjem času znatna sredstva.³¹ S tem denarjem je banka uresničevala namen ustanovitve, ki ga je določal prvi člen zakona z besedami, da banka podpira razvoj kmetijstva. To je pomenilo kreditiranje kmetov neposredno in posredno preko kmečkih zadružnih organizacij. Tako je banka v posameznih letih odbrila sledeče število dolgoročnih hipotekarnih posojil:

²⁸ Bankarstvo 1/1928, p.p. 38–39; Velimir Bajkić: Seljački kredit, Beograd, 1928, p. 24; Vučo, Agrarna kriza ..., p. 113.

²⁹ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 112, 202; Narodni gospodar 7/1928, p. 111.

³⁰ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 49/1929, p.p. 381–384.

³¹ Mirković, op. cit., p. 383.

Tabela 5: Število hipotekarnih posojil PAB in vrednost povprečnega posojila 1930-1939³²

leto	število posojil	v milijonih din	povprečno posojilo din
1930	10.160	327,0	32.185
1931	8.513	184,7	21.696
1932	1.495	13,8	9.320
1933	259	12,7	49.043
1934	20	17,9	89.500
1935	41	1,7	41.463
1936	41	14,7	385.536
1937	31	36,8	1.187.096
1938	34	3,9	114.705
1939	559	14,1	25.223
	21.213	627,5	29.580

PAB je v desetih letih delovanja podelila dobrih 21.000 hipotekarnih posojil. V tem času je bilo na jugoslovanskem podeželju skoraj dva milijona kmetij, od katerih je bil torej le dober odstotek deležen tovrstnih posojil. Banka je izdatneje kreditirala kmete na začetku tridesetih let, v kasnejših letih je število kreditov in s tem tudi vsot naglo upadlo in se zopet dvignilo šele v letu 1939. V literaturi prevladuje mnenje, da so bili pri tovrstnih posojilih favorizirani večji kmetje kar naj bi dokazoval podatek, da je 1930. leta banka izplačala 1.200 posojil v znesku nad 50.000 dinarjev.³³ To je popolnoma razumljivo, ker je PAB zahtevala trdno jamstvo in na osnovi zastavljene nepremičnine določala višino posojila, ki je bila z zakonom limitirana s polovico vrednosti le te. Zaradi te določbe je logična posledica dejstvo, da so večja posojila dobili premožnejši kmetje, kar dokazujejo tudi podatki o vrednosti povprečnega posojila. In tudi z vidika državnih interesov je razumljivo, da imajo pri kreditiranju prednost tisti kmetje, ki so sposobni producirati tržne viške. Da pa temu le ni bilo tako pričajo podatki, da so od 20.490, do leta 1936 odobrenih, hipotekarnih posojil kar 45% najeli kmetje, ki so imeli do 5 hektarjev zemlje. Preostali mali in srednji kmetje so najeli 47% teh posojil, gruntarji in veleposestniki pa le 8% posojil.³⁴

Hipotekarne kredite so kmetje najemali neposredno. V skladu z določili zakona je PAB kreditirale kmete tudi posredno, to je preko združnih organizacij in tudi združne organizacije same. Tako je do 1936. leta odobrila zadružnikom, preko njihovih kreditnih zadrug, 104.698 posojil v skupni vsoti 328,9 milijona dinarjev. Kmečkim za-

³² Ivan Bratko: Kmetijski dolgovi, Tehnika in gospodarstvo 6/1940, p. 37, povprečne vrednosti pa je izračunal pisec teh vrstic po njegovih podatkih.

³³ Mirković, op. cit., p. 383.

³⁴ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 200.

drugam pa 2.840 posojil v vrednosti 323,9 milijona dinarjev.³⁵ Potemtakem lahko sklepamo, da so mali kmetje, ki so bili najpotrebnejši cenenih posojil le te najemali pri PAB preko kreditnih zadrug oziroma njihovih zvez in tako nadoknadili tisto, kar naj bi izgubili pri neposrednih hipotekarnih posojilih. Tako posojilo je bilo v povprečju vredno 3.141 dinarjev.³⁶

Če že ni popolnoma jasno kateri sloj kmetov je izdatneje kreditirala PAB, je pa razvidno, da so kmetje določenih pokrajin imeli večji delež pri odobrenih posojilih, kar prikazuje spodnja tabela.

Tabela 6: Regionalna distribucija kreditov PAB 1930 – 1939³⁷

Srbija	38,00%	Južna Srbija	4,86%
Vojvodina	32,12%	Črna Gora	1,84%
Hrvaška	11,84%	Slovenija	0,40%
BIH	11,12%		

Kar 70% posojil je PAB podelila kmetom v Srbiji in Vojvodini. Ostale pokrajine pa so imele veliko manjši delež. Daleč najmanj posojil, niti polovico odstotka, je PAB odobrila v Sloveniji, kar je v denarju pomenilo le 208.000 dinarjev. Na začetku delovanja je banka odobrila slovenskim kmetom štiri posojila v vrednosti 87.000 dinarjev, v letu 1939 pa še sedem posojil v znesku 121.000 dinarjev.³⁸ Vzrok slabe zastopanosti slovenskih kmetov je bilo razvito kreditno združništvo v Sloveniji. PAB je posojala denar z 10% obrestno mero, kar je v Srbiji pomenilo malo, glede na običajno veliko večjo obrestno mero, v Sloveniji pa veliko, ker so kreditne zadruge zaračunavale 7–8%, dostikrat pa tudi 6% obresti za posojila. Drugi razlog je bil dolgotrajen in kompliciran postopek. Na začetku delovanja je banka želela kreditirati kmete neposredno, kar pa ji je bilo onemogočeno zaradi obilice prošenj. Zato se je obrnila na združne organizacije, da bi le te posredovale med njo in prosilci. Kreditne zadruge naj bi zbiral prošnje za posojila in jih posredovale PAB preko svojih združnih zvez. Obenem so morale kreditne zadruge in njihove zveze prevzeti poroštvo za odobreni kredit in poskrbeti za intabulacije oziroma zemljiškoknjižno zavarovanje kredita. Banka je nato, po odbitku 10% obresti in morebitnih stroškov, poslala denar kreditnim zadrugam, da so ga razdelile med prosilce. Istočasno je PAB odtegnila od posojila še odstotek in ga nakazala zadrugam za njihovo delo in tveganje. Tako dolgotrajni postopek in s tolikimi poroštvi zavarovano posojilo je bil za banko nedvomno zanesljiv in varen, nasprotno pa je bil za slovenskega kmeta, ki je v domačih kreditnih zadrugah prišel do denarja bistveno hitreje in ceneje, sila nepriljubljen.³⁹

³⁵ Vučo, *Agrarna kriza ...*, p. 199.

³⁶ Lastni izračun pisca razprave po podatkih iz zgornje opombe.

³⁷ Mihailo Vučković: *Istorija zadržnog pokreta u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd, 1966, p. 81.

³⁸ Bratko, *Kmeti dolgovi ...*, p. 38.

³⁹ *Zadržni vestnik* 2/1930, p. 35.

Kreditna dejavnost PAB je le malo vplivala na razdolžitev kmetov, saj je vsega ena tretjina zadolženih kmetov najela kredit pri njej in jih v pretežni meri porabila za neproduktivne namene. Katastrofalni padec cen žitaric in ostalih kmetijskih pridelkov na začetku tridesetih let, ko so cene v letu 1932. dosegale le še dve tretjini tistih iz 1926. leta, je pahnil kmete v brezizhoden položaj, marsikaterega med njimi pa tudi na takorekoč rob propada. V takih razmerah, ko pravzaprav nihče ni vedel kolikšen je dolg jugoslovanskega kmetijstva, v javnosti pa so ponovno krožili različne in marsikdaj tudi nasprotujoče si ocene, pač glede na interes ocenjevalca, je kmetijsko ministristvo 1932. leta naročilo pri PAB anketo o kmečkih dolgovih. Anketa je temeljila na izjavah zadolženih kmetov, ki so jih podali občinskim oblastem. Ugotovili so, da je bilo v Jugoslaviji 709.525 kmetov zadolženih v skupni vsoti slabih 7 milijard dinarjev. Po banovinah so bili kmečki dolгови in stopnje zadolženosti take kakor jih prikazuje spodnja tabela.

Tabela 7: Kmečki dolгови in stopnje zadolženosti po banovinah v letu 1932⁴⁰

Banovina	dolg v din	v %	dolg v din/ha	dolg v din/kmetijo
Dunavska	1,682.683.291	24,0	3.272	19.014
Dravska	1,192.073.103	18,6	5.485	19.386
Savska	1,185.110.824	17,0	2.740	7.444
Primorska	839.014.707	12,0	7.528	12.976
Drinska	625.266.562	9,0	1.488	6.676
Zetska	496.326.153	7,1	2.960	8.638
Vrbaska	328.904.385	4,7	931	3.852
Moravska	320.169.855	4,6	1.628	5.591
Vardarska	209.420.182	3,0	1.040	6.371
Jugoslavija	6,879.969.058	100,0	2.591	9.812

Po Mirkoviću je Slovenija oziroma Dravska banovina sodila med najbolj zadolžene, saj jo je po višini dolga presegala le Dunavska banovina. Mirkovič nadalje pravi, da to ni pravo merilo zadolženosti, ker moramo upoštevati razmerje med dohodkom in dolгови. Tudi s tako primerjavo dokaže, da je bil slovenski kmet med najbolj zadolženimi v državi, saj obstaja velik razkorak med vsoto dolgov in deležem slovenskega kmetijstva v jugoslovanski agrarni produkciji. Glede na ta razmerja uvršča Mirkovič med najmanj zadolžene kmete v Srbiji in Makedoniji. Večjo zadolženost slovenskih, vojvodinskih in hrvaških kmetov upravičuje z razvitejšim denarnim gospodarstvom in kreditnim sistemom ter intenzivnejšim kmetijstvom.⁴¹ Ob tem se je potrebno zavedati, da vsota dolga na posamezno kmetijo ne more osvetliti dejanske obremenitve ozi-

⁴⁰ Milan Komadinić: Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, p.p. 59-60.

⁴¹ Mirkovič, op. cit., p. 380.

roma zadolženosti kmetov posameznega področja. Zato smo poiskali podatke o stopnjah zadolženosti v dinarjih na hektar obdelovalne zemlje in na kmetijo, ki tudi prispevajo k osvetlitvi tega problema. Podatki, ki so navedeni v tabeli se nanašajo na obdelovalno površino, v kar so šteli njive, travnike, sadovnjake, vrtove in vinograde. Zaradi tega so stopnje zadolženosti višje kot bi bile, če bi upoštevali vso kmetovo zemljo. Kot primer navedimo Slovenijo, kjer se obremenjenost zniža za polovico, od 5.485 na 2.226 dinarjev na hektar, ker so slovenski zadolženi kmetje imeli 525.897 hektarjev zemlje, v tej tabeli pa je upoštevano le 217.021 hektarjev obdelovalne površine.⁴²

Vsote dolga na hektar so razvidne iz tabele, zato si raje oglejmo podatke o obsegu obdelovalne zemlje in o deležih, katero so imeli v lasti zadolženi kmetje po posameznih banovinah v letu 1931, kajti do razlik v stopnji zadolženosti prihaja tudi zaradi razlik v obsegu obdelovalnih površin in deležu zadolžene. Tako so kmetje v Dunavski banovini imeli za dve tretjini manjšo stopnjo zadolženosti kot v Primorski in za dve petini manjšo kot v Dravski banovini, ki sta bili med najbolj zadolženimi, pa čeprav so imeli nominalno največ dolga. To je posledica dejstva, da je bilo v Dunavski banovini kar 2.213.000 hektarjev obdelovalne zemlje, zadolženi kmetje pa so imeli v svoji lasti kar četrtino te površine. Nasprotno temu je bilo take zemlje v Primorski in Dravski banovini po dobrih 300.000 hektarjev, od česar so primorski kmetje zadolžili tretjino, slovenski pa kar 60%, kar je bil najvišji delež v državi. Pri ostalih banovinah so bile vrednosti sledeče. Vrbaska banovina, ki je sodila med najmanj zadolžene je imela 608.000 hektarjev obdelovalne zemlje, v lasti zadolženih kmetov pa je bilo slabih 58%. V Drinski banovini so razpolagali z 819.000 hektarji obdelovalnih površin, zadolženim kmetom pa je pripadala dobra polovica. V Savski banovini so zadolženi kmetje imeli 38% od 1.349.000 hektarjev zemlje, ki so jo uvrščali v obdelovalno. Vardarska banovina pa je imela slabo tretjino manj zemlje in približno polovico manjši delež zadolžene. Z najmanj obdelovalne zemlje, to je s komaj slabimi 300.000 hektarji, so razpolagali v Zetski banovini, zadolžene pa je bilo malo več kot polovica.⁴³

Ugotovili so tudi, da je bilo med zadolženimi kmeti polovica (50,3%) malih kmetov. Po deležu so jim sledili bajtarji, katerih je bilo med zadolženimi za slabo tretjino (30,32%). Zadolženi srednji kmetje so predstavljali dobro desetino (12,59%). Glede na posestno strukturo je tudi delež gruntarjev in veleposestnikov v skupnem številu zadolženih kmetov sorazmeren, tako da je bilo med zadolženimi dobre tri odstotke (369%), gruntarjev in niti polovico odstotka (0,43%) veleposestnikov. Največ dolga so ustvarili, kdo drug kot, mali kmetje, katerih dolgovi so predstavljali 40% celotne kmečke zadolžitve. Sledili so jim srednji kmetje z dobro petino (22%) dolgov. Opaznejši so bili tudi gruntarski dolgovi, ki so imeli šestino (16,37%) vseh kmečkih dolgov v Jugoslaviji. Čeprav je bila med zadolženimi kar tretjina bajtarjev, so le ti k skupnemu dolgu prispevali le sedmino, kar je tudi razumljivo glede na njihov kreditni poten-

⁴² Komadinic, op. cit., p. 60; Kerenčič, op. cit., p. 204.

⁴³ Tomasevich, op. cit., p. 322 in 673.

cial. Veleposestniški sloj je, kljub slabi zastopanosti med dolžniki, prispeval k skupnemu dolgu slabih 7%.

Jugoslovanski kmetje so se zaradi slabo razvitega kreditnega sistema največ zadolževali pri privatnikih. Tovrstni dolgovi so predstavljali 45% vse zadolžitve. Bančni krediti so imeli tretjinski delež v skupni vsoti dolgov. V prvih dveh letih delovanja PAB so kmetje pri njej ustvarili le 7% vseh dolgov. Državna hipotekarna banka (DHB), ki je kot druga državna banka sodelovala pri kreditiranju kmetijstva, je bila udeležena s pičlimi tremi odstotki. Pomemben dejavnik v kreditiranju kmetijstva so tudi kmečke kreditne zadruge, ki pa razen v Sloveniji, kjer so imele v lasti tretjino terjatev do kmetov, zaradi slabe razvejanosti združne organizacije niso izdatneje kreditirale kmetov, kar kaže tudi podatek, da so njihove terjatve v jugoslovanskem okviru predstavljale le 12% kmečkih dolgov.⁴⁴

Z anketo so ugotavljali tudi vzroke zadolževanja. V novomeškem okraju v Sloveniji so po izjavah kmetov zabeležili, da je bila kar polovica posojil najeta v neproduktivne namene, pri čemer izstopajo zlasti dediščine in dote, ki so bile vzrok četrtini dolgov. Kmetje iz tega okraja so kot vzroke zadolževanja, ki jih uvrščamo med produktivne, navajali nakup zemlje (16,92%), zidanje poslopij (23,02%), nakup živine (9,27%) in orodja (1,42%). Ob tem se moramo zavedati, da zidanje poslopij in nakupovanje zemlje samo po sebi še ne prinaša dohodka. Prava investicija za povečanje proizvodnje in dohodka je bila kombinacija teh dveh postavk z nakupovanjem živine in orodja oziroma strojev. Takih investicij pa je bilo očitno zelo malo.⁴⁵

Podatki, ki smo jih ravnokar navedli se nanašajo na kmete novomeškega okraja kot celoto. Spodnja tabela pa nam povedala kako so posamezne kategorije jugoslovanskih kmetov uporabile najeta posojila.

Tabela 8: Uporaba posojil po kategorijah kmetov do leta 1932⁴⁶

kmetje	investicije	vzdrževanje doma in razdolžitev	za prehrano
Bajtarji	42,66%	27,70%	31,64%
Mali kmetje	53,11%	32,24%	14,65%
Srednji kmetje	55,49%	31,75%	12,76%
Gruntarji	67,87%	30,29%	1,84%
Veleposestniki	96,01%	3,95%	0,04%

Očitno je, da vsporedno z velikostjo kmetije rastejo tudi deleži posojil namenjenih za investicije, to je za nakupovanje zemlje in živine, zidanje takih in drugačnih poslopij ter intenziviranje proizvodnje. Na drugi strani pa pada delež kreditov za vzdrževanje doma, razdolžitev in vsakdanje prehrano.

⁴⁴ Komadinić, op. cit., p.p. 63–64.

⁴⁵ Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 232.

⁴⁶ Ibid.

Na zaključku pregleda strukture kmečkih dolgov v Jugoslaviji skušajmo zgoraj povedano umestiti v širši ekonomski okvir. V primerjavi z vrednostjo jugoslovanske letne poljedelske in živinorejske produkcije v letu 1931, ki je dosegala 15 milijard dinarjev, se kmečki dolg slabih 7 milijard dinarjev ni zdel velik, saj so bile v drugih evropskih in ameriških državah, kjer je kmetijstvo neprimerno več poslovalo s krediti, stopnje zadolženosti glede na dohodek mnogo višje. Ponekod, kot na primer na Danskem in v ZDA, so bili kmečki dolgovi enaki letnemu narodnemu dohodku od poljedelstva in živinoreje (ZDA) ali pa so jih celo presejali (Danska). Kljub temu navidez ugodnemu razmerju so bili dolgovi za jugoslovanske kmete preveliko breme, na kar nas opozarja primerjava dohodka zadolženih kmetov z vsoto dolgov. V 1932. letu so imeli zadolženi kmetje 4 milijarde dohodkov, vendar so več kot polovico pridelkov te vrednosti porabili za lastno eksistenco. Na trgu so prodali le za 1,91 milijarde dinarjev pridelkov in samo ta sredstva so bila na razpolago za vračanje starih dolgov in investicije. Ob istočasnem dolgu 7 milijard se izkaže, da so bili zadolženi več kot je bila vrednost njihove enoletne proizvodnje. Poleg tega je položaj kmetov oteževala razdrobljena posestna struktura, neenakomerna zadolženost, obresti in neproduktivna poraba posojil. Tako so bajtarji in mali kmetje v jugoslovanskem okviru ustvarili blizu 80% vseh dolgov. V Sloveniji je bil njihov delež sicer nižji, a s slabim dvotretjinskim še vedno visok. Ravno ti kmetje pa so imeli najmanjše posesti, ki so onemogočale racionalizacijo, modernizacijo in intenzivizacijo proizvodnje.

Obresti za najete kredite in davčne obremenitve so tudi predstavljale dodatni vzrok za težak položaj kmetov. Za plačevanje obresti so jugoslovanski kmetje namenili v 1932. letu milijardo dinarjev ali več kot polovico čistega dohodka v istem letu. Davki so kljub deflaciji ostali na inflacijski ravni. Tako so kmetje v letu 1932. morali plačati 456 milijonov dinarjev državnega davka in 556 milijonov dinarjev samoupravnih davkov za financiranje delovanja banovin in občin. V Sloveniji oziroma Dravski banovini so prebivalci povprečno plačevali na račun državnih in samoupravnih davkov povprečno po 907 dinarjev letno na osebo. Na zadolženih kmetijah je živelo 356.208 ljudi, torej so samo zadolženi kmetje plačali v enem letu 233 milijonov dinarjev, kar je pomenilo skoraj petino slovenskega kmečkega dolga v letu 1932.

Na osnovi takega stanja je razumljivo, da je PAB zaključila svoje poročilo z ugotovitvijo, da v takih razmerah ni moč misliti na odplačevanje glavnice dolgov, dokler obresti in davki predstavljajo tako veliko breme ob hkratni nični kupni moči kmečkega prebivalstva. Po njenem mnenju bi bilo s konverzijo moč razdolžiti le posamezna kmečka gospodarstva, nikakor pa ne vseh, kajti dokler prevladujejo nizke cene kmetijskih pridelkov, bodo delovali tudi vsi tisti elementi, ki kmete silijo v zadolževanje.⁴⁷

V takih razmerah, ko je bila kmetova plačilna sposobnost in kupna moč nična, istočasno pa so zašli v krizo tudi denarni zavodi, ki so omejili izplačila, je bila državna intervencija nujna. V nekaterih evropskih državah, ki so imele podobne težave kot Ju-

⁴⁷ Mirković, op. cit., p.p. 380-381; Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p.p. 231-234; Kerenčič, op. cit., p. 204; Jernej Božič: Javne dajatve in kmetijstvo, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana, 1938, p. 97-98.

goslavija, so problem kmečkih dolgov reševali z razglasitvijo moratorija, podaljševanjem odplačilnih rokov, črtanjem dela dolgov, zniževanjem obrestne mere in z ustavitvijo prisilnih izterjav. Istočasno so zaščitili tudi denarne zavode. Take ukrepe so sprejeli v Nemčiji, Romuniji, Bolgariji, Čehoslovaški in Poljski.⁴⁸

Tudi jugoslovanska vlada je ubrala podobno pot in po dolgih razpravah in omahovanjih sprejela 19. aprila 1932 »Zakon o zaščiti kmeta«,⁴⁹ s katerim je bil proglašen moratorij za kmečke dolgove. Z zakonom so ustavili in preložili vse javne prisilne prodaje oziroma dražbe kmetovega premičnega in nepremičnega premoženja, ki so bile v teku, eventuelne nove pa prepovedali. Obrestno mero so maksimirali na 6% in vsako dogovorjeno ali samovoljno prekoračitev šteli za nezakonito in s tem neveljavno. Ti ukrepi naj bi veljali do končne konverzije kmečkih dolgov, a ne dalj kot šest mesecev. Zakon je zaščitil tudi denarne zavode, ki bi v času moratorija zašli v težave zaradi motenih kreditnih odnosov in povečanega dviga hranilnih vlog. Za vsak tak primer je lahko ministrski svet izdal posebno uredbo, ki je določala daljše izplačilne roke za hranilne vloge in druge terjatve. Določila tega zakona niso veljala za terjatve Narodne banke, DHB, PAB, kreditne zadruga in ta državne terjatve. Naštete institucije so lahko svoje terjatve nemoteno izterjevale brez vsake omejitve kot dotedaj.

Moratorij ni rešil problema kmečkih dolgov, temveč ga je samo preložil na kasnejše čase. Nekateri avtorji trdijo, da je zakonodajalec storil napako ker je zaščitil vse kmete, tako zadolžene kot nezadolžene, ne glede na sposobnost in željo plačevati dolgove. Razglasitev moratorija je v gospodarskem pogledu kmetom škodovala, ker jim je izničila še tisto malo kreditne sposobnosti, ki so jo imeli in je bila že pred tem krepko omajana zaradi drastičnega padca cen zemlje in pridelkov. Kmetom je bilo poslej skoraj onemogočeno najeti tudi najmanjši kredit za najnujnejše potrebe. Zaradi tega je vladalo vsesplošno nezadovoljstvo s sprejetimi ukrepi. Kmetje so poudarjali pomanjkanje kreditov, denarni zavodi pa prepoved prisilnih izterjav. Slednji so obenem z zadovoljstvom izpostavljali možnost odloga izplačil hranilnih vlog in drugih terjatev svojih upnikov. Poleg tega se je položaj kmetov slabšal tudi zaradi nadaljnjega padanja kmetijskih cen, ki so samo od aprila do decembra 1932. letaznižale za slabo osmino. Nasproti temu so se industrijske cene v teh mesecih dvignile za slabo dvajsetino, kar je še bolj povečalo dispariteto cen v škodo kmetijstva.⁵⁰

V naslednjega pol leta, kolikor naj bi veljal aprilski zakon, državni aparat ni uspel izdelati zakona o konverziji kmečkih dolgov. Še več, to jim ni uspelo vse do leta 1936. V vsem tem času so z vedno novimi vsakoletnimi uredbami in zakoni podaljševali veljavnost zgornjega zakona in ga le malenkostno dopolnjevali, tako da so še bolj znižali obrestno mero, izdelali odplačilne načrte, v katere ni verjela niti vlada, saj jih je spreminjala ravno takrat, ko bi se morali pričeti uresničevati. Nadalje so še ožili krog iz-

⁴⁸ Zadržni vestnik 7-8/1932, p. 108.

⁴⁹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 33/1932, p.p. 653-655, (odslej SLKBUDB ...).

⁵⁰ Vučo, Agrarna kriza ..., p.p. 204-205.

vzetih institucij, tako da je na koncu ostala le še Narodna banka Jugoslavije.⁵¹ Vsa ta zakonodajna aktivnost je le malo učinkovala, saj se je kmečki dolg v tem času le malenkostno zmanjšal od slabih 7 milijard na dobrih 6 milijard dinarjev, ker so kmetje odplačevali le del obresti in neznamen del glavnice.⁵²

Zaradi izboljšanja gospodarskih razmer v letih 1935 in 1936 je bilo nujno prekiniti štiri in pol letno negotovost in splošno nezaupanje glede kmečkih dolgov, ki je vladalo v državi kot posledica dotedanjih zakonov, in ponovno kreditno usposobiti kmeta. Ta cilj je vlada je vlada želela doseči z »Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov«, katero je izdala v septembru 1936. leta.⁵³ S to uredbo so določili, da bo PAB prevzela vse kmečke dolgove pri denarnih zavodih, ki so nastali do 20. aprila 1932. leta, se pravi do izdaje prvega zakona o zaščiti kmetov. Bistveno določilo je bilo znižanje dolga. Kmetom, ki so dolgovali do 25.000 dinarjev so takoj odpisali polovico dolga. Znižani dolg naj bi kmetje odplačevali neposredno PAB v dvanajstletnih obrokih s 4,5% obrestmi. Izterjavo anuitet so poverili davčni službi. Tistim kmetom, ki so dolgovali od 25.000 do pol milijona dinarjev, je lahko sodišče na njihovo prošnjo znižalo dolg za največ 30%. V primeru, da je tako znižani dolg še vedno presegal vrednost polovice kmetovega imetja, ga je smelo sodišče znižati za največ polovico. Dolgove premožnejših kmetov, ki so imeli več kot 50 hektarjev obdelovalne zemlje in dolgovali več kot pol milijona dinarjev, PAB ni prevzemala. Banka ravno tako ni prevzemala terjatev zavarovalnih družb, ustanov za delavsko zavarovanje, cerkvenih fondov, kulturnih, prosvetnih in humanitarnih ustanov. Njihove terjatve se niso zniževale, kmetje pa so jih morali poravnati v dvanajstih letih s 3% obrestmi. PAB tudi ni prevzemala terjatev DHB in privatnih upnikov. V primeru, da je dolg pri privatnem upniku nastal zaradi nakupa blaga na kredit, se ni zmanjšal, zato pa ni bilo potrebno plačevati obresti. Ostali dolgovi pri privatnikih so se zniževali za polovico v breme upnika, plačilni rok pa so določili na dvanajst let s 3% obrestmi.

PAB je kmečke dolgove pri denarnih zavodih prevzemala tako, da je polovico neznižanega dolga in obresti prevzela takoj in to knjižila v dobro zavoda na njegov tekoči račun pri njej. To terjatev naj bi banka izplačala v štirinajstih enakih letnih obrokih s 3% obrestmi. Na zahtevo denarnega zavoda je PAB lahko izdala bone v višini terjatve, katere so denarnih zavodi lahko uporabili za najemanje lombardnih kreditov. Breme polovice odpisanega dolga sta si delila denarni zavod in država. To je pomenilo, da je četrtno neznižanega dolga prevzela država in za to izdala denarnemu zavodu obveznice, ki so se obrestovale s 3%. Le te so bile izplačljive v dvajsetih enakih letnih obrokih. Tudi te obveznice so denarni zavodi lahko uporabili za najemanje lombardnih posojil. Preostalo četrtno odpisanega dolga so morali denarni zavodi odpisati v lastno breme na račun rezervnega fonda in polovice glavnice. V primeru, da to ni zadostovalo, je razliko pokrila država.

⁵¹ SLKBUDB 85/1932, p. 1125; 104/1932, p. 1269; 72/1933, p. 871; 97, 99, 100/1933, p.p. 1125, 1137, 1145; 72/1934, p. 745; 82/1935, p. 773.

⁵² Mirković, op. cit., p. 380.

⁵³ SLKBUDB 36/1936, p. 379.

Prevzem dolgov se je pričel 1937. leta. Zaradi zapletenega postopka in natančnega preverjanja vsakega dolžnika posebej se je dokončni prevzem zavlekel še v leto 1939. Do tedaj je PAB denarnim zavodom nakazovala predujme.⁵⁴ Na področju ljubljanske podružnice PAB, ki je pokrivala področje Dravske banovine oziroma Slovenije, je 509 upnikov odstopilo 47.863 dolžnikov s 479,6 milijona dinarjev dolga. Manjkajočo vsoto do višine dolga, ugotovljene z anketo 1932. leta pa predstavljajo terjatve tistih upnikov, katere PAB ni prevzemala. Podrobnejšo sliko prevzetih dolgov v Dravski banovini kaže spodnja tabela.

Tabela 9: Prevzeti dolgovi v Dravski banovini 1939. leta⁵⁵

upniki	število predanih dolžnikov	vsota predanega dolga v din
25 bank	1.333	15,049.300
29 hranilnic	6.679	88,869.853
455 kreditnih zadrug	39.851	375,672.227

Kmetje so pričeli z odplačevanjem anuitet že 1937. leta. Prvi dve so poravnali relativno uspešno, že pri tretji pa se je zataknilo, po nekaterih mnenjih, zaradi previsoko določenih obrokov, slabe letine in vojnega gospodarstva. To je bil samo eden od vzrokov, da uredba ni v celoti izpolnila svojega poslanstva, to je dokončno odpraviti problem kmečkih dolgov, tega akutnega problema jugoslovanskega gospodarstva v času do druge svetovne vojne. Dolgovi so kmetom kljub znižanju še vedno predstavljali veliko breme, zlasti tistim pri privatnih upnikih. Kmetje so z uredbo obenem izgubili tudi zaščito pred prisilnimi izterjavami. Posledica uredbe je bila tudi izrazita centralizacija kapitala pod močnim vplivom države, saj je namesto dotedanjih številnih upnikov, sedaj nastopala samo PAB, ki je dolgove izterjevala preko davčne uprave. Dolgove je izterjevala precej rigorozno, saj je v primeru zaostajanja plačila hitro sledila prisilna izterjava. Denarni zavodi z brisanjem dela svojih terjatev niso veliko izgubili, ker so to pokrili že v prejšnjih letih na račun plačanih višjih obresti. Najbolj je taka rešitev kmečkih dolgov prizadela kmečke kreditne zadruge, ki so med vsemi finančnimi institucijami največ vložile v kmečkea posojila. Njihove naložbe v industrijo so zaradi krize deloma propadle, naložbe v kmečka posojila pa so se le počasi amortizirale, tako da so kreditne zadruge, ki so v prejšnjih obdobjih pomenile znatno finančno moč, postale drugorazredni denarni zavodi.⁵⁶

⁵⁴ Arhiv Slovenije, Zveza slovenskih zadrug, neurejeno, Zapisnik seje načelstva z dne 6.4. 1939.

⁵⁵ Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 32.

⁵⁶ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 208; Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 36.

DIE BAUERNSCHULDEN IN JUGOSLAWIEN IN DER ZEIT 1918-1941

Zusammenfassung

In der erwähnten Zeit haben die Bauernschulden in Jugoslawien ein außerordentlich aktuelles Problem dargestellt, wenn wir davon ausgehen, daß 3/4 der Bevölkerung von der Landwirtschaft lebte. In der ersten Hälfte der zwanziger Jahre bedeuteten die Schulden der Bauern keine größere Belastung, hat doch die Nachkriegsinflation die Schulden der Früheren Jahre zenichte gemacht, gleichzeitig aber hatte die Landwirtschaft Konjunktur, was durch hohe Preise der landwirtschaftlichen Erzeugnisse ausgedrückt wurde. In der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre sind die Preise aufgrund einer Überproduktion auf dem Weltmarkt gesunken, was auch in Jugoslawien ein Echo fand; Jugoslawien war eines gleichwertigen Auftretens aufgrund veralteter und zersplitterter Landwirtschaft nicht fähig. Diese Konjunkturverschlechterung fiel gleichzeitig auch mit der Stabilisierung der Landeswährung im Jahre 1925 und mit der Einführung der restriktiven Monetärpolitik zusammen, was den Fall der landwirtschaftspreise in Jugoslawien bewirkte. Ungefähr in dieser Zeit war ein Ansteigen der Bauernschulden zu beobachten und sie stellten das wichtigste Wirtschaftsproblem bis zum Beginn des zweiten Weltkriegs dar. So wurde mit der Umfrage des Ministeriums für Handel und Industrie festgestellt, daß im Jahre 1927 in Jugoslawien auf diese und andere Art und Weise ein gutes Fünftel der Bauern verschuldet war und die Kredite in größerem Maß zu nichtproduktiven Zwecken verwendeten. Die Regierungsanordnung hat mit der Gründung der Priviligierten Agrarbank keine erwarteten Ergebnisse erreicht, fiel dies doch mit dem Ausbruch der großen Wirtschaftskrise im Jahre 1929 zusammen, die ihre destruktiven Wirkungen zuerst in der Landwirtschaft manifestierte. So sind die Preise für Agrarprodukte nur mit Jahre 1930 um 1/3 gefallen. Dieser Fall wurde auch in den nächsten Jahren fortgesetzt, so daß die Landwirtschaftspreise, die im Jahre 1934 ihren Tiefpunkt erreichten, nur noch 55% derer aus dem Jahre 1926 darstellten. Dieser Preisverfall bewirkte ein starkes Einkommensdefizit bei den Bauern, die zahlungsunfähig wurden, gleichzeitig aber wurden in diese Krise auch die Geldanstalten mithineingezogen, die Auszahlungen einschränkten. In solchen Verhältnissen war die staatliche Intervention notwendig. Auf diese Weise verkündete die jugoslawische Regierung im April 1932, als sie feststellte, daß sich die Schulden in Hinsicht auf das Jahr 1927 mehr als verdoppelten, ein halbjähriges Moratorium für Bauernschulden. Aufgrund der Tatsache, daß in dieser Frist und auch in den nächsten 4 Jahren keine entsprechenden Lösungen seitens der Regierung hinsichtlich der Bauernschulden gefunden wurden, beherrschten die jugoslawischen bauern bis zum Jahre 1936 die allgemeine Ungewißheit und Mißtrauen. Übereinstimmend mit der Verbesserung der Wirtschaftsverhältnisse in der Mitte der 30-Jahre mußte die Regierung dringend auch das Problem der Bauernschulden lösen. Dies tat sie im Jahre 1936 mit der »Verordnung über die Liquidation der Bauernschulden«, womit den Bauern ein Schuldenteil gelöscht und die Zinsen gesenkt wurden. Die Priviligierte Agrarbank hat von allen bisherigen Geldanstalten die Funktion des Gläubigers übernommen und der Staat hatte den Hauptaktienanteil inne.